

โมกขธรรมประยุกต์

— ๑๙ —

๔ พฤษภาคม ๒๕๑๘

การศึกษา

ท่านนักศึกษา ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,
ในการบรรยายเรื่องโมกขธรรมประยุกต์ เป็นครั้งที่ ๑๙ นี้
ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อย่อว่า การศึกษา.

ขอทบทวนให้ระลึกนึกถึงคำว่าประยุกต์ไว้เสมอ. เราต้องการจะ
เอาหลักการขั้นที่เป็นหัวใจหรือเนื้อแท้ของพุทธศาสนา มาใช้ประยุกต์ให้ได้ใน
ชีวิตประจำวัน; นี่เป็นความมุ่งหมาย. อย่างที่เราได้กล่าวมาแล้วตาม
ลำดับ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เขาถือกันว่า เป็นโลกุตตรธรรมเหนือความจำเป็น
สำหรับมนุษย์ เอามาใช้กับมนุษย์ไม่ได้ พันวิสัยแล้ว อย่างนี้เป็นต้น; แต่
เราก็ได้เอามาทำการประยุกต์ได้ทุกเรื่อง.

๕๐๓

เอาโลกุตตรธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ พุทธศาสนาจึงมีค่ามาก

ขอให้สังเกตดูในเรื่องที่แล้วมา เช่น ให้มองชีวิตนั้นในลักษณะที่เป็นการเดินทาง, แล้วก็หลักของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง กระทั่งว่าโดยไม่ต้องมีตัวตน คือโดยไม่ต้องมีความรู้สึก ที่รู้สึกอยู่ว่าเป็นตัวตน, สามารถที่จะเอาชนะโลกธรรม ซึ่งเขาถือว่าเป็นของธรรมดาโลก คู่กับโลก ต้องมีในโลก นี่ก็ได้, แล้วรู้จักการมรณัตถ์ ในฐานะเป็นสิ่งเกิน แต่ก็เป็นที่พึ่งแห่งความหลงใหลของสัตว์โลกเป็นอย่างดี นี่ก็ต้องการจะเอาชนะให้ได้. แล้วก็ได้พูดกันถึงวิธีชนะ ตามแบบของพุทธศาสนา ซึ่งเป็น การชนะที่ไม่กลับแพ้, แล้วก็ชนะได้จริง, ชนะอุปสรรคก็ได้, ชนะธรรมชาตินั้น ก็ยังได้ ชนะบุคคลที่เป็นข้าศึกศัตรูก็ได้, กระทั่งชนะกิเลสเป็นข้อสุดท้าย ซึ่งเป็นเหตุ ให้ชนะความตายได้.

ในครั้งพุทธกาล มีคำที่เขาพูดกันอยู่มากคำหนึ่งก็คือ อมตธรรม – ธรรมคือ ความไม่ตาย หรือธรรมที่ทำให้เป็นคนที่ไม่ตาย มีความหมายในระดับเดียวกับคำว่า โมกขธรรม แล้วออกแสวงหาโมกขธรรมกันอยู่เป็นธรรมเนียม ซึ่งหมายถึงอมตธรรม นั้นเอง ออกไปเสียได้จากปัญหาความทุกข์ กระทั่งความตาย. ถ้าพูดอย่างนั้นคนก็ไม่ เข้าใจ จะเอาชนะความตายได้อย่างไร; แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ต้องตาย ที่เรียกว่านิพพาน ทุกคนก็ต้องตาย เห็นกันอยู่ จะเรียกว่า เอาชนะความตาย หรือไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย นี่ได้อย่างไรกัน.

นี่คือใจความสำคัญที่ต้องนำมา ประยุกต์ คือให้ได้ความหมายที่ถูกต้อง แล้วเอามาใช้ให้ได้กับคนที่เราเห็นกันอยู่ทุกวันว่ามีความเกิด มีความแก่ มีความเจ็บ หรือ มีความตายเป็นต้น. จะเป็นผู้ชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้อย่างไรกันนั้น, ถ้าเข้าใจ ถ้อยคำเหล่านี้ และความหมายของถ้อยคำเหล่านี้ได้เท่านั้นแหละ จึงจะทำการประยุกต์ คือเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ตามความมุ่งหมายของการบรรยายใน ชุดนี้ คือจะเอาโมกขธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์อยู่ตลอดเวลา.

จะยกตัวอย่าง เรื่องว่า “เอาชนะความตายได้” นี้ก็มีความหมายที่อธิบายได้หลายแง่หลายมุม. ในระดับทั่วไปของชาวบ้านตามธรรมดานั้น เขาจะเล็งถึงข้อที่ว่า ต่อไปนี้จะไม่ต้องเกิด และไม่ต้อตายอีกต่อไป; นี่ไม่ใช่ความมุ่งหมายอย่างนั้น. ที่ถูกต้องจริงไม่ได้มุ่งหมายอย่างนั้น; มุ่งหมายว่า ที่อยู่เดี๋ยวนี้ ที่ร่างกายมันจะต้องเข้าโลงไปในวันหนึ่งนั้น เป็นแน่นอนนั้น ก็ยังเอาชนะความตายให้ได้.

ถ้าจะดูเรื่องในครั้งพุทธกาล ที่เขาแสวงหาอมตธรรม แล้วไปพบอมตธรรม ถึงกับเอาไปบอกเพื่อนต่อ ๆ กันไป; อย่างที่ว่า พระตถาคตทรงแสดงธรรม ว่าธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด แล้วทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้นด้วย. พอผู้ฟัง ฟังเข้าใจเท่านั้น ก็รู้สึกได้ทันทีว่า อ้าว, นี่ก็สิ่งที่ทำความไม่ตาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มันมีแต่สิ่งซึ่งเป็นเหตุ และสิ่งที่เป็นผล, เป็นไปตามเรื่องของสิ่งที่มันเป็นเหตุเป็นผล, ไม่ได้มีตัวเราหรือของเรา ซึ่งเป็นตัวเกิด หรือจะเป็นตัวตาย. หมายความว่า จะต้องรู้สึกชัดเจน ยิ่งไปกว่าเข้าใจเสียอีก ว่าไม่มีตัวตน มีแต่สิ่งที่เรียกว่าเป็นเหตุ และสิ่งที่เรียกว่าเป็นผล; ถ้าหยุดเหตุเสียได้มันก็ไม่มีผลอะไรอีกต่อไป. ฉะนั้น หยุดเหตุคือความเซลา ความโง่ ว่ามีตัวเรา – มีของเรา เสียได้ มันก็ไม่มีผล ซึ่งมีตัวเราที่จะต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย เป็นต้น อีกต่อไป.

ผู้ที่ได้ฟังเพียงเท่านั้น ก็รู้สึกว่าได้พบอมตธรรมหรือโมกขธรรม หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก คือความรู้ที่ทำให้หมดความรู้สึกหมายมั่นเป็นตัวเรา – เป็นของเรา หรือว่าเป็นตัวเป็นตน – ของตนก็ตาม; อย่างนี้เรียกว่าชนะความตายได้ ในขณะที่มีชีวิตอยู่ที่นี่ และเดี๋ยวนี้ และร่างกายนั้นก็จะต้องเข้าโลงเป็นแน่นอน. แต่ส่วนข้อเท็จจริงหรือความรู้สึกอันแท้จริงของจิตใจนั้น ไม่รู้สึกว่าเรามี หรือเราตาย หรือเราเข้าโลง. ชนะความตาย ในที่นี้ หมายถึงความตายนั้นไม่เป็นปัญหาแก่เราอีกต่อไป, ไม่คุกคามเราให้หวาดกลัวหวาดเสียอีกต่อไป ก็หมายความว่าไม่มีความทุกข์ใดๆ ด้วย ที่เนื่องกันอยู่กับปัญหาเรื่องความตาย; อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้ชนะความตาย.

นี้เป็นตัวอย่างของธรรมะที่กล่าวไว้ในลักษณะที่ต้องตีความให้ถูกต้อง แล้วก็
ต้องเอามาใช้เป็นเรื่องที่มีประโยชน์ในชีวิตประจำวันแต่ละคนและแต่ละวัน; อย่าให้
เราต้องรู้สึกว่ามีตัวเราที่จะต้องตาย ที่นี้ใจก็สบาย ว่าง โปร่ง เป็นอิสระอยู่เหนือการ
บีบคั้นของความตาย; จะทำการงานอะไรก็ได้ ไม่รู้สึกว่าเป็นเรื่องหนักอกหนักใจหรือ
อะไรทั้งนั้น. ฉะนั้น การชนะความตายในที่นี้มีความหมายอย่างนี้ และประยุกต์ได้ใน
ชีวิตประจำวัน ในลักษณะอย่างนี้. นี้เรียกว่าได้มอมธรรม ได้รับมอมธรรม ใ้รู้รส
ของมอมธรรม เป็นต้น; เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นชัดว่า แม้แต่เรื่องของความตาย
หรือเรื่องมอมธรรมก็เอามาประยุกต์ได้ หรือจะถือว่าเป็นเรื่องสุดท้ายของทุกเรื่องก็ได้.

ขอให้กำหนดไว้ในใจสำหรับจะเข้าใจคำว่า “ประยุกต์” ซึ่ง **ใช้ประยุกต์**
แก่นธรรมะที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา ให้คนที่ เป็นมนุษย์ตามธรรมดา ได้รับประโยชน์
จากสิ่งเหล่านี้ ทำให้พุทธศาสนาไม่เป็นหมัน คือใช้ประโยชน์ได้จริง แล้วคนที่นับถือ
พุทธศาสนา ก็ไม่เป็นหมัน ได้ใช้ชีวิตของตนให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ;
จึงขอให้ท่านทั้งหลายมองเห็นค่าของการประยุกต์ ว่ามันมีค่ามากถึงอย่างนี้ และให้เห็น
ความจำเป็นว่ามันจะต้องทำ ถ้าไม่ทำก็เป็นหมันเปล่า เสียเวลาเปล่า. การเอาธรรมะมา
ประยุกต์ให้ได้ในชีวิตเป็นประจำวันของคนธรรมดา เป็นสิ่งที่จำเป็น ถ้าไม่ทำมันก็เป็น
หมันเปล่า, นอกจากธรรมะเป็นหมันเปล่าแล้ว ชีวิตนั้นก็หมันเปล่าด้วย. เพื่อ
ไม่ให้มันเป็นหมันเปล่า เราก็ต้องรู้ว่า จะประยุกต์ธรรมะให้เข้ากันกับชีวิตนั้นอย่างไร, และ
ประยุกต์ได้ทุกระดับ กระทั่งธรรมะในระดับสูงสุด ที่เรียกว่าโมกษะ หรือความหลุดพ้น
ที่เรียกว่าอมตะ คือไม่ตาย หรือเรียกว่านิพพานคือเย็นสนิท อย่างนี้เป็นต้น.

ควรรู้จักประยุกต์เรื่องการศึกษิตตามแบบพระพุทธเจ้า

เดี๋ยวนี้ผมเห็นว่า เราได้พูดกันมาถึง ๑๘ ครั้งแล้ว ก็ควรจะเข้าใจคำว่า
ประยุกต์กันอย่างเต็มที่แล้ว ก็จะได้พูดต่อไปถึงเรื่องที่มีมันเกี่ยวข้องกัน หรือเป็นประโยชน์

แก่กัน ในการที่จะประยุกต์ธรรมะนั้นๆ: เรื่องนี้ก็คือเรื่องที่เราเรียกกันว่า **การศึกษา** ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับที่แล้วๆ มา คือเอายศศตของพุทธศาสนามาประยุกต์ให้กลายเป็นเรื่องของคนธรรมดา ดังนั้นในกรณีในวันนี้ ก็จะเอาเรื่อง **การศึกษาในพระพุทธศาสนา** ตามแบบของพระพุทธเจ้า มาประยุกต์ให้กลายเป็นเรื่องของมนุษยธรรมตามสามัญในเวลานี้ในโลกนี้ หรือที่นี้และเดี๋ยวนี้ ขอให้พยายามกำหนดจดจำ และพิจารณากันให้ดีๆ.

คำว่า “**ศึกษา**” ในภาษาบาลีก็คือคำว่า **ศึกษา** ในภาษาไทยเรานั่นเอง หากแต่คำว่า **ศึกษา** ในภาษาไทยนี้ ปลอดภัยมาจากภาษาสันสกฤต ซึ่งมีคำว่า **ศึกษา** เขียนด้วย ศ, ช. นี้ก็ได้บอกแล้ว จะบอกอีกครั้งหนึ่งก็ได้ว่า ภาษาไทยนั้นเขาเคยรูปมาจากภาษาสันสกฤตทั้งนั้น เพิ่งจะมาถอดรูปออกจากภาษาบาลีบ้าง ก็ในครั้งหลังๆ นี้เอง แล้วก็ไม่มีมากมายอะไร; **ภาษาไทย** โดยทั่วไปก็ **ถอดรูปมาจากภาษาสันสกฤต** ทั้งนี้ก็เพราะว่าพวกพราหมณ์เขาเข้ามาเป็นครูบาอาจารย์สอนมนุษย์ในดินนี้ คือดินแหลมทอง หรือสุวรรณภูมินี้ ตั้งแต่สองสามพันปีมาแล้ว.

พวกพราหมณ์ เขาใช้ **ภาษาสันสกฤต** ถือว่าเป็นภาษาของนักศึกษา หรือบางทีก็เลยเถิดไปถึงกับว่าเป็นภาษาของพรหม เป็นภาษาของพระเจ้า; ส่วน **ภาษาบาลี** นี้เป็นภาษาที่ถอดออกมาจาก **ภาษาชาวบ้าน** หรือภาษาป्राकृत ซึ่งถือว่าต่ำ เป็นภาษาชาวบ้านไร้การศึกษา พุทจากันอยู่. พวกพราหมณ์เขาเอาภาษาสันสกฤตมาใช้สอน; เมื่อถอดออกมาเป็นคำไทย ก็เป็นรูปที่ถอดออกมาจากสันสกฤต. ฉะนั้น คำว่า **ศึกษา** คำว่า **ศาสนา** คำอะไรต่างๆ นี้ เป็นรูปคำสันสกฤตจึงเขียนด้วย ศ แทนที่จะเป็น ส; แต่ถึงอย่างไร ก็ยังเป็นคำเดียว หรือเรื่องเดียวกันอยู่นั่นเอง จะพูดว่า **ศึกษา** อย่างภาษาบาลีก็ได้ จะพูดว่า **ศึกษา** อย่างภาษาสันสกฤตก็ได้ หรือจะพูดว่า **ศึกษา** อย่างภาษาไทยเราก็ได้ เป็นคำๆ เดียวกัน ความหมายอย่างเดียวกัน.

การศึกษาของพระพุทธเจ้าเป็นไปเพื่อนิพพาน

ที่นี่ ก็พูดถึงไปถึงข้อที่ว่า การศึกษาของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอย่างไร หรือคืออะไร ; ข้อนี้ก็เห็นปรากฏชัดกันอยู่แล้วว่า การศึกษาของพระพุทธเจ้านั้น เป็นไปเพื่อนิพพาน ; แล้วเราจะเอาการศึกษาเพื่อนิพพานนี้ มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่คนทุกวันนี้ ที่นี่ และเกี่ยวกันได้อย่างไร ; เอาการศึกษาเพื่อนิพพานนั้นมาประยุกต์ แก่การศึกษาของคนเราในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร ; ถ้าไม่ได้ ก็ไม่มีความเป็นพุทธบริษัทที่มากนัก ; ต่อเมื่อทำได้นี้จึงจะมีความเป็นพุทธบริษัทที่พอตัว เพราะฉะนั้นเราจะได้คุยกันต่อไป.

โดยทั่วไปเราก็ดูการศึกษาของคนในปัจจุบันนี้กันเสียก่อน ; โดยเฉพาะคนไทยเราที่นี่ เขาศึกษาเพื่ออะไรกัน ? เราจะเห็นว่าเขาศึกษาเพื่ออาชีพ ได้เงิน ได้ทอง ได้เกียรติยศชื่อเสียง แล้วก็เป็นการศึกษาเพื่อบุคคล ของบุคคล โดยบุคคล เพื่อประโยชน์แก่บุคคลนั้นๆ ; น้อยนักที่จะมีการศึกษาที่จะเขยิบขึ้นไปถึงเพื่อสังคม. นักศึกษาพูดถึงการศึกษาเพื่อการสังคมนั้น ก็จะพูดแต่ปาก หรือว่าการจะพูดเพื่อสังคมก็พูดได้ วางรูปโครงไว้ได้ ; แต่พอที่ปฏิบัติจริงๆ แล้ว คนก็ปฏิบัติเพื่อตัวเอง เพื่อแต่ละบุคคลไปเสียหมด. ประโยชน์ของบุคคลครอบงำจิตใจของบุคคลนั้นมากเกินไป จนถึงกับพูดถึงเรื่องสังคมแต่เพียงปากพูด, แล้วประโยชน์ของบุคคลแต่ละคน มันก็ยังทำไม่หวาดไหว ยังไม่เป็นที่พอใจถึงที่สุดของตน ; แล้วจะเอาส่วนไหนที่จะเจียกไป เพื่อประพฤติประโยชน์หรือเพื่อการศึกษาที่เป็นประโยชน์เพื่อสังคมนี้. ที่นี่ก็พูดถึงอีกทีหนึ่งก็คือว่า ถ้าดีกว่าการศึกษาเพื่อสังคมขึ้นไปอีก ก็เป็นการศึกษาเพื่อมนุษยชาติ ก็เพื่อความเป็นมนุษย์ของมนุษย์นั่นเอง.

สรุปความสั้น ๆ อีกทีหนึ่งก็คือว่า : ศึกษาเพื่อบุคคล นี่ก็คือศึกษาเพื่อรู้จักหาประโยชน์มาใส่กระเป๋าสองตน แต่ละคนๆ. ศึกษาเพื่อสังคม ก็เพื่อสังคมอยู่ด้วยความสงบสุขเป็นสันติภาพ แต่แล้วก็ยังแบ่งเป็นสังคมที่มีความต้องการต่างกัน มันก็รวนเร.

ที่นั่นถ้าสูงขึ้นไป ศึกษาเพื่อมนุษยชาติ นั้น หมายความว่า เพื่อความเป็นมนุษย์ของมนุษย์ จะยังคงความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง อยู่ในโลกนี้ได้ตลอดกาลนิรันดร์, ไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่คน ๆ หนึ่ง, หรือไม่ใช่เพื่อประโยชน์แก่คนเป็นกลุ่ม เป็นหมู่ เป็นพวก เป็นคณะ; แต่ว่าเพื่อความเป็นมนุษย์นั่นเอง อาจจะมีนักศึกษาบางคนที่เขาพูดว่า การศึกษานี้ทำคนให้เป็นคน ไม่เคยพูดว่าทำมนุษย์ให้เป็นมนุษย์.

การศึกษาที่ทำคนให้เป็นคน ก็คือให้เป็นคนรู้จักหาอะไรใส่กระเป๋าของตัวเอง. ที่การศึกษาในโลกเขาจัดกันอยู่เดี๋ยวนี้ อวกอ้างว่าถึงขนาดนี้ ว่าทำคนให้เป็นคน; แต่ว่าเป็นคนที่มีรู้จักแต่จะหาอะไรมาใส่กระเป๋าของตัวเอง : เรื่องกิน เรื่องกาง เรื่องเกียรติ อะไรของตัวเองเท่านั้น จึงเกิดมีการเอาเปรียบ เกิดการรวนเรขึ้นในสังคม จนเป็นสังคมที่มีแต่ความยุ่งยาก เต็มไปด้วยปัญหา เป็นคนมี เป็นคนจน เป็นอะไรต่างๆ; เพราะมีแต่คนที่หาประโยชน์ของคน เพื่อคนเท่านั้น.

ถ้าจะศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์กันแล้ว มันก็ต้องรู้ความหมายของความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง แล้วก็ได้หวังจะเอาประโยชน์มาใส่กระเป๋าของตน; ต้องการแต่จะให้ความดี ความงาม ความถูกต้อง ความจริง ความยุติธรรมอะไรต่างๆ ของมนุษย์อยู่กับมนุษย์ มีความเป็นมนุษย์อยู่ตลอดเวลา. ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่าการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ แล้วจะเลยไปถึงมนุษยชาติ ซึ่งมีภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง; ถ้าอย่างนั้นแล้วมันจะถึงระดับที่ไม่มีตัวตนหรือของตน ไม่มีตัวกู-ไม่มีของกู ไม่มีหนูนั้น ไม่มีคณะนี้ ไม่มีสังคมนี้ ไม่มีสังคมนี้ ไม่มีประเทศนั้น ไม่มีประเทศนี้; แต่มันมีแต่มนุษยชาติ คือชาติแห่งความเป็นมนุษย์ รวากับว่าเป็นคน ๆ เดียวกันหมดทั้งสากลจักรวาล.

เดี๋ยวนี้ใครที่ไหนบ้างที่จัดการศึกษาด้วยลักษณะอย่างที่เราว่ามานี้ มุ่งหมายอย่างนี้, ประเทศไทย หรือว่ากระทรวงศึกษาธิการของประเทศไทย ที่จัดการศึกษาเพื่อ

มนุษย์เป็นมนุษย์ เพื่อความคงอยู่แห่งมนุษยชาติอย่างนี้; เห็นมีแต่จัดการศึกษาเพื่อประโยชน์แก่ปัจเจกชนคนหนึ่งๆ สามารถหาอะไรมาใส่กระเป๋าทองของตัวเอง, ตักว่านั่นหนอย ก็หาอะไรมาใส่กระเป๋าทองของประเทศชาติ ในแง่ของการเมือง เพื่อการต่อสู้ เพื่อการรบราฆ่าฟันอะไรทำนองนี้. ทั้งนี้ก็เพื่อจะคุ้มครองประโยชน์ของแต่ละบุคคลอีกนั่นเอง; ไปๆ มาๆ ก็ไม่พ้นจากว่า เพื่อตัวกู-เพื่อของกู เพื่อพวกพ้องของกู; นี่เป็นการศึกษาแบบชาวบ้าน.

คำว่า “ศึกษา” อย่างนี้ไม่มีในระบบของพระพุทธเจ้า หรือระบบศาสนาไหนก็ตาม. ขอ้อีกครั้งหนึ่งว่า ถ้าเอาระบบของศาสนาเป็นหลักทุกๆ ศาสนาที่มีอยู่ในโลกนี้ ในฐานะเป็นศาสนาแล้ว **ไม่มีศาสนาไหนสอนเพื่อตัวกู-เพื่อของกู.** การศึกษานั้นล้วนเป็นไปแต่เพื่อความเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยม เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้าบ้าง, หรือว่าเพื่อนิพพานโดยสมบูรณ์บ้าง, อย่างพวกพุทธบริษัทเรา มีการศึกษาเพื่อพระนิพพาน.

การศึกษานี้จะเป็นศีล เป็น ฌมาธิ เป็น ปัญญา; ต้องศึกษาฝึกฝนด้วยการปฏิบัติทั้งนั้น ไม่มีการเรียนอย่างจตไว้ในสมุด หรือแม้แต่จำไว้ในใจก็ยังใช้อะไรไม่ได้; มันต้องเป็นทวัตรปฏิบัติอยู่ที่เนื้อที่ตัว ก็อยู่ที่กาย วาจา ใจ เต็มไปด้วยการปฏิบัติที่ถูกต้อง. การกระทำอย่างนั้นเท่านั้น ที่จะเรียกว่า**การศึกษาตามความหมายแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะสำคัญสำหรับเป็นไปเพื่อนิพพาน.** ฉะนั้น อย่าไปมัวเพ่งเล็งแต่ว่า จะต้องเรียน ต้องจด ต้องจำ ต้องท่อง อย่างนี้ไม่พอ, ต้องเป็นเรื่องของการซุกเกล้าลงไปทั่วภิกขุเลศคณา ไม่ให้เกิดอาการที่ผิพลาตขึ้นมา ทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางจิต; กระทำอยู่อย่างนี้เรียกว่า**เป็นการศึกษา.** ทำไปตามลำดับ ก็มี การบรรลุผลตามลำดับ กระทั่งบรรลุผลขั้นสุดท้าย คืออรหัตผล ก็กลายเป็นเรื่องของนิพพาน.

การศึกษาตามแบบของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอยู่เพียงอย่างเดียว คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แล้วมีผลเป็นนิพพาน; นี่เราจะเอามาประยุกต์ใช้กับคนในโลกปัจจุบัน ที่มีการศึกษาอย่างในยุคปัจจุบันนี้ ได้อย่างไร?

การศึกษาในปัจจุบัน เพิ่มความเห็นแก่ตัวลึกลับซึ่ง

พวกคุณทุกคนก็เป็นนักศึกษา เรียกตัวเองว่านักศึกษา; ฉะนั้น ผมเห็นว่ามันเหมาะแล้วสมควรแล้วที่จะพูดถึงเรื่องการศึกษาในวันนี้ ให้ชัดเจน. ขอย้อนกลับไปพูดถึงเรื่องการศึกษาของคนในทุกวันนี้อีกครั้งหนึ่งว่า เขาศึกษาเพื่อประโยชน์แก่บุคคล เพื่อกระเป๋าสองคน, คิดไปว่านั่นก็เพื่อประโยชน์แก่กระเป๋าสองคน ที่รับผิดชอบร่วมกัน เช่นประเทศเดียวกัน หมู่คณะเดียวกันอย่างนี้เป็นต้น. เขาไม่ได้ศึกษาเพื่อมนุษยชาติ เพื่อมนุษยธรรม ซึ่งเขียนไว้หลอกๆ ทั้งนั้น เพราะอำนาจของการเห็นแก่ตัวมากเกินไป; ทำประโยชน์ของตัวก็ยังไม่สิ้นสุด ไม่เพียงพอ ไม่รู้จักอิ่มจักพอ แล้วจะไปทำเพื่อสังคมได้อย่างไร, ที่จะไปทำเพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติ ซึ่งสูงหรือละเอียดไปกว่านั้น ก็ยังทำไม่ได้เท่านั้นเอง.

การที่จะมีการศึกษา อย่างที่เรียกว่าเจริญก้าวหน้า ที่จัดกันอยู่ในเวลานี้ทั่วไปทั้งโลกนี้ มีอะไรที่ดีขึ้นบ้าง? มันมีแต่พอกพูนความเห็นแก่ตัว, ยิ่งฉลาดยิ่งเห็นแก่ตัวลึกลับ, ยิ่งฉลาดมากขึ้นไปอีก ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวมากขึ้นไปอีก, ยิ่งให้ฉลาดแต่เด็ก ๆ ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวไปตั้งแต่เด็ก ๆ. เห็นแก่ตัวอย่างลึกซึ้งซับซ้อน อย่างที่ตัวเองก็ไม่รู้สึก ว่าตัวเองเห็นแก่ตัว. ฉะนั้น การที่จะจัดการศึกษาแบบนี้ อย่างในโลกปัจจุบันนี้ ให้มากขึ้นสักเท่าไร ก็ยิ่งทำให้โลกนี้เป็นโลกของบุคคลผู้เห็นแก่ตัวมากขึ้นเท่านั้น. จะยิ่งเพิ่มจำนวนโรงเรียน จำนวนวิทยาลัย มหาวิทยาลัยให้มากขึ้นสักเท่าไร ก็เท่ากับยังเป็นการเพิ่มให้โลกนี้มีความเห็นแก่ตัว อย่างละเอียดลึกลับ ซับซ้อนมากมาย วิจิตรพิสดารมากขึ้นเท่านั้น.

ผมบอกตรงๆ ไม่กลัวใครโกรธว่า ไม่เลื่อมใสในการที่จะเพิ่มโรงเรียน เพิ่มมหาวิทยาลัย เพิ่มอะไรต่างๆ อย่างที่กำลังจัด หรือกำลังเพิ่มกันอยู่เดี๋ยวนี้ เพราะว่ามันมีแต่จะทำให้คนนั้นฉลาดในการที่จะเห็นแก่ตัว กอบโกยประโยชน์ใส่ตัวให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปเท่านั้นเอง; เพราะว่าไม่มีการศึกษาตามแบบของพระพุทธเจ้า เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย คือการศึกษาที่ทำลายความเห็นแก่ตัว อย่างที่มีอยู่เป็นระบบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งสามระบบนี้ไปแยกแยะดู ไม่ว่าระบบไหน เป็นเรื่องทำลายความเห็นแก่ตัวทั้งนั้น :-

การศึกษาแบบพระพุทธเจ้ามีระบบ ศีล สมาธิ ปัญญา

เรื่องศีล ก็ทำลายความเห็นแก่ตัว ในระบบชั้นศีล คือเท่าที่ศีลจะทำลายได้. เรื่อง สมาธิ ก็ บิบัติเห็นแก่ตัว กตขีความเห็นแก่ตัว ตามที่ลักษณะของสมาธิมันจะทำให้ ก็เป็นการทำลายความเห็นแก่ตัวเหมือนกัน. แต่ขั้นสุดท้ายคือขั้นปัญญา นั้นแหละ เป็นการทำลายความเห็นแก่ตัว ถึงรากถึงเหง้า จนให้หมดความเห็นแก่ตัว.

ข้อนี้ก็เคยเปรียบเทียบให้ฟังแล้ว ในการบรรยายครั้งนั้นๆ ว่าศีลมันก็ทำลายกิเลสไปตามแบบของศีล, สมาธิตามแบบสมาธิ, ปัญญาตามแบบของปัญญา. เปรียบให้ฟังด้วยการกำจัดวัชชพืช :-

หญ้ารกเราไม่ต้องการ ถ้าจะกำจัดกันใน ระดับศีล ก็คือว่าไปตากแห้ง ตากแห้งอยู่บ่อยๆ มันขึ้นมาก็ตากอีก ขึ้นมาก็ตากอีก; แต่ก็ยังคิดว่าไม่ตาก. แต่ระดับ สมาธิ ก็หมายความว่าเอาอะไรไปทับไว้ เอาหินหรือเอาแผ่นกระดานอะไรไปทับไว้ พอรู้หรือออกมันก็ขึ้นมามาก. ถ้ากำจัดกันระดับ ปัญญา ก็คือว่า ขุดขึ้นมาทิ้งราก แล้วเอาไปเผาไฟเสีย, แม้แต่ขี้เถ้าก็เอาไปละลายในแม่น้ำเสีย ให้มันสาสมกัน; อย่างนี้มันจึงจะหมดสิ้น. ฉะนั้น ระบบทำลายความเห็นแก่ตัว โดยศีล โดยสมาธิ โดยปัญญา เป็นการศึกษาตามแบบของพระพุทธศาสนา ซึ่งทรงแสดงไว้โดยพระพุทธเจ้าเสร็จการศึกษานี้แล้ว ก็ มีนิพพานเป็นรางวัล.

จะประยุกต์การศึกษา ก็ต้องรู้เรื่องความเห็นแก่ตัวก่อน

การที่จะมาประยุกต์กับคนสมัยนี้ เหตุการณ์สมัยนี้หรือการเป็นอยู่ในระดับนี้ ได้อย่างไร ? ต้องได้โดยความหมายคือ ในขั้นแรก พอเข้ามา ก็ต้องปะทะกันเข้ากับระบบการศึกษาของคนที่เห็นแก่ตัว ที่เป็นอยู่ในโลกนี้. ในเวลานี้ตลอดทั้งโลก เขาหันมิตแต่ด้วยความเห็นแก่ตัว; ยิ่งศึกษา ยิ่งเห็นแก่ตัว, ยิ่งมีโอกาสกอบโกยก็ยิ่งเห็นแก่ตัว; เขาเป็นอยู่กันอย่างนี้ มีการศึกษาอย่างนี้. จะจริงหรือไม่จริงคุณก็เป็นนักศึกษาอยู่ในเวลานี้ แล้วก็ไปแยกแยะดู; ไปเจาะดูไปถึง ระบบการศึกษาขั้นสูงสุด ของประเทศหรือมหาประเทศ ที่ว่าเจริญด้วยการศึกษา มันก็ไม่มีอะไรดีไปกว่า แล้ว ยิ่งเห็นแก่ตัว จักกว่า เพราะว่ามีมหาประเทศเขามีก่อน เขามีโอกาสที่จะทำการเห็นแก่ตัวได้มากกว่า; การศึกษาของเขาก็ช่วยให้คนของเขาเห็นแก่ตัว และเอาเปรียบคนอื่นได้มากขึ้น.

ทีนี้ จะเอา การศึกษานิคมของพระพุทธเจ้า ที่ทำลายความเห็นแก่ตัว เข้ามาจับกันนี้ในครั้งแรก มันก็ต้องปะทะกันอย่างยิ่ง, เอาความไม่เห็นแก่ตัวมาใส่ให้แก่นักกคนผู้เห็นแก่ตัวนี้ กลืนไม่ลงแน่ เว้นไว้แต่จะให้เขาเห็นโทษของความเห็นแก่ตัวกันเสียก่อน. อย่างว่าโลกนี้ ในสมัยปัจจุบันนี้ มีภาวะอย่างไร แล้วต่อไปข้างหน้า ก็พอจะมองเห็นได้ว่าจะมีภาวะอย่างไร ? จะมีแต่การเบียดเบียนที่ประณีตละเอียดลึกซึ้ง มีสงครามร้อน คือสงครามตรงๆ แล้วมีสงครามเย็น สงครามใต้ดิน คือสงครามโดยอ้อม อยู่ตลอดเวลา แล้วก็ยิ่งขึ้น แล้วก็ครอบงำไปทั่วโลก ยิ่งขึ้นกว่าแต่กาลก่อน; เพราะว่าโลกเดี๋ยวนี้มันเล็กลงๆ จนเหลือสักเท่าฝ่ามือก็ไม่ได้แล้ว ฉะนั้น การเคี้ยวร้อนมันก็คลุมเครือทั่วโลกได้ ยิ่งกว่าสมัยโบราณ.

ถ้าเราจะเอาการศึกษา ของพระพุทธเจ้า เข้ามาประยุกต์กับการศึกษาของโลกปัจจุบันนี้ ก็ต้องชักกันในขั้นนี้ก่อน; ให้ทุกคนเกิดความสลดสังเวชว่า อยู่กันอย่างไหนๆ เหมือนกับตกนรกทั้งเป็นมากขึ้นทุกที, แล้วก็เพราะการศึกษานิคมที่กำลังจัดอยู่นี้

ที่มันเพิ่มความเห็นแก่ตัวเสียเรื่อยไป ยิ่งศึกษาให้เร็วให้ฉลาดให้ละเอียดลึกซึ้ง มันก็ยิ่งเห็นแก่ตัวลึกซึ้ง. ฉะนั้น ขอท้าทายไว้แต่เดี๋ยวนี้ ให้ค่อยค่อยผลของการศึกษา ที่ว่าจกกันอย่างก้าวหน้า; ถูกแล้ว, ก็ก้าวหน้า แต่ว่าก้าวหน้าไปในทางที่เห็นแก่ตัวอย่างลึกซึ้งกว่าแต่ก่อน; ไม่ใช่ว่ากลายความเห็นแก่ตัว หรือกลายโลภะ โทสะ โมหะ แต่ทำให้มีโลภะ โทสะ โมหะ ชนิดที่ประณีตละเอียดเข้าใจมากยิ่งขึ้นไป โดยสมควรแก่การศึกษา.

ต้องรู้ว่าจัดการศึกษาอย่างโลกๆ เป็นเรื่องร้อน

ทีนี้ ก็เห็นได้ชัดทันทีว่า การศึกษาอย่างที่มีกันอยู่ในโลก บัจจุบันนี้ เป็นการศึกษาเพื่อผลคือความร้อน, การศึกษาตามแบบของพระพุทธเจ้าเป็นไปเพื่อผลคือความเย็น. ข้อนี้ไม่ต้องเทียบเคียง ไม่ต้องอ้างเหตุผลอย่างอื่น; เพราะว่าคำว่า “นิพพาน” นั้น แปลว่าเย็น.

คำว่า “นิพพาน” นี้ถ้าพวกคุณยังไม่ทราบ ยังใหม่ต่อการศึกษาเกินไป ก็รู้เสียเดี๋ยวนี้ว่า คำว่า นิพพาน นี้แปลว่า เย็น; เป็นภาษาชาวบ้านพูดกันอยู่ตามธรรมดาในบ้านในเรือนในครัว ถนนหนทาง. ถ้าพูดคำว่านิพพานแล้วก็ต้องหมายถึงว่าเย็น คือของที่ร้อนอยู่เย็นลง กิริยาอันนั้นเรียกว่านิพพาน; ภาษาชาวบ้านธรรมดาแท้ๆ แล้วก็ถูกยืมไปใช้ในระดับของธรรมะชั้นสูง คือการเย็นลงแห่งกิเลสซึ่งเป็นของร้อน. กิเลสก็เป็นของร้อน, ความทุกข์ก็เป็นของร้อน, เมื่อของสองอย่างนี้เย็นลงๆ กิริยานั้นเรียกว่านิพพาน; ไม่ใช่ทั้งคำพูดขึ้นมาใหม่ แต่ไปเอาคำพูดของชาวบ้านที่พูดกันอยู่ตามบ้านนั้นมาใช้ ก็เรียกว่าเย็นลงทางวิญญาณทางจิตใจ เรียกว่านิพพาน.

ดังนั้น เราจึงพูดได้เต็มปากว่า การศึกษาของพระพุทธเจ้าเป็นไปเพื่อผลสุดท้าย คือความเย็น แต่การศึกษาของคนในโลกในปัจจุบันนี้ เป็นไปเพื่อผลสุดท้ายคือความร้อน. “ร้อน” ในที่นี้ก็หมายถึงว่าเป็นทุกข์เราร้อนทรมานจิตใจ, กระทั่งเป็น

การเร่ร่อนเพราะการเบียดเบียนกันไม่มีหยุดหย่อนในโลกนี้. ^๕เดี๋ยวนี้เราก็มียังสงคราม
หาวคภัยสงคราม หาวคภัยจากผลสะท้อนที่ยังหลงเหลืออยู่เกี่ยวกับสงครามอะไรเรื่อยไป
ไม่มีที่สิ้นสุด; ^๕นั่นก็ร่อน คือร่อนใจ จากสงครามที่เป็นผลของการศึกษา ชนิดที่
ทำให้คนรู้จักเห็นแก่ตัว แล้วเอาเปรียบผู้อื่นมากขึ้น.

ที่นี้ การศึกษา อย่างที่ให้กันอยู่ ^๕ในโลก เวลา^๕นี้ มันไปสรุปอีกอย่างหนึ่งว่า
เพื่ออยู่ที่กินดี; แต่อยู่ที่กินดีตามแบบของคนพวกนี้ก็คือ ยิ่งร่อน เพราะว่าเราต้องการ
การให้มันมากขึ้น ๆ ประเด็นละเอียด อย่างออกอย่างใจมากขึ้น ก็ยิ่งร่อนในเมื่อไม่ได้
เพราะอยากมากเกินไป ก็ยากที่จะได้เต็มตามที่ต้องการ ก็ยิ่งร่อน. ^๕เดี๋ยวนี้คนในโลก
มีชีวิตอยู่ด้วยความอยากในสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องมี ต้องใช้นั้นมากขึ้น; มันอยากไปโดย
ไม่รู้สึกรู้สีกว่า อยากไปด้วยความโง่เขลา.

คนชั้นบัณฑิต นักปราชญ์ มีสติปัญญา เขายังชอบใส่เสื้อลาย ก็ที่ลาย
แปลก ๆ เป็นสัตว์บ้างนั้นยังชอบ; ^๕นี่มีประโยชน์อะไร เขามีความคิดอย่างไร.
สัตว์บ้างมีลวดลาย เช่นเสื้อเป็นต้นนี้ มันต้องมีลวดลายเอาไว้ชุดักร; เพราะมันยังเป็น
สัตว์ป่า มันไม่มีอะไรคุ้มครอบป้องกัน จึงเอาลวดลายที่น่ากลัวนั้นเป็นเครื่องคุ้มครอบป้องกัน
มันจึงมีลวดลายอย่างนั้นอย่างนี้. สัตว์สี่เท้าอยู่ตามกินกิตี นกอยู่บนฟ้ากิตี มันมี
ลายเพื่อชุดักรไปตามแบบของสัตว์ป่า ที่ยังไม่มีสติปัญญา; ^๕นี่คนไปใช้เสื้อลายอย่างนั้น
เข้า มันก็ย้อนกลับไม่มีจิตใจเหมือนสัตว์ป่า ไม่มีความปรกติหรือว่าเป็นไปเพื่อความ
เกลี้ยงเกลา หรือความหยุด ความยอมอะไรเลย.

นี่เป็นตัวอย่างที่น่าหัวเราะที่สุด ว่าเรายังทำตัวเราให้ลำบาก; ^๕ถ้าเราไม่
ต้องซ่อมต้องเขียน ก็เปลืองน้อย. ถ้าเราต้องซ่อมต้องเขียนเข้าอีกมันก็เปลืองมาก
มันก็คือแพงไปโดยที่ไม่จำเป็น. อย่างนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงว่า เราไปขยายมันให้มัน
มากออกไป ในทางที่ไม่จำเป็นจะต้องขยาย แล้วก็เรียกว่าเพื่อการอยู่ที่กินดี; ^๕นี่ก็เลย

ผืนกันกับหลักของพระพุทธเจ้า ที่ท่านตรัสว่าต้อง “กินอยู่แต่พอดี” กินอยู่แต่พอดี อย่าไปกินต้อยตืดเลย.

เดี๋ยวนี้ การศึกษาระบบไหนในโลก ที่สอนว่า “กินอยู่แต่พอดี”? มันมีแต่ว่ากินต้อยตืดแล้วไม่มีขอบเขต ที่กำหนดไว้ว่าเท่านั้นเท่านั้น มันก็ขยายเรื่อย ๆ ไปจนไม่รู้จักอึด. นี่ก็คือร้อน ร้อนเพราะอยากจะกินต้อยตืด ถ้าจิตใจเป็นเสียอย่างนั้นแล้ว; แม้ได้มากินอยู่ในปากแล้ว เคี้ยวอยู่แล้ว ก็ยังหิว เพราะมีความอยากที่รุดหน้าออกไปหาหาอย่างอื่นเรื่อยไป ไม่มีอะไรทำความพอใจให้ได้. จงดูคนที่เขากินอาหารชั้นสูงชั้นดีแพง ๆ นั้นกินด้วยความตะกละ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่า ไม่รู้จักพอใจ หรืออึดใจได้. ไปดูคนโบราณ กินข้าวกับน้ำพริกปลาแห้งนี้ เขาก็ยังไม่ได้มีอาการอย่างนั้น เพราะไม่มีอะไรชวนให้เกิดอาการตะกละ; เพราะฉะนั้น การกินของเขาก็ดึงเส้นกว่า ที่พวกคนเราวมมังมีเขากินกันในสมัยนี้ คือยิ่งแพงเท่าไรยิ่งดี ยิ่งแปลกเท่าไรยิ่งดี นี่เรียกว่ามันร้อน. การที่มีการศึกษาเพื่อให้ไม่หยุคไม่พ้อ ไม่มีขอบเขตในกิเลสตัณหา มันก็เป็นของร้อน, ยิ่งเรียนยิ่งร้อน ยิ่งก้าวหน้ายิ่งร้อน เป็นการศึกษาที่ร้อน.

รู้จักแก้ไขเรื่องร้อน ๆ แล้วแก้ไขให้ศึกษาเรื่องเย็น ๆ

ต้องรู้ข้อเท็จจริงดังกล่าวมานี้ก่อน หรือยอมรับข้อเท็จจริงอันนี้ก่อน จึงจะเอามาประยุกต์กันได้ สำหรับการศึกษาของสังคมเป็นส่วนรวม; ถ้าทุกคนไม่รู้เรื่องเราก็ปลื้มทั่วเราคนเดียวออกมาเสียได้ เพื่อมาการศึกษาแบบที่จะทำให้เย็น แล้วเกิดการแบ่งเป็น ๒ ภาค : ภาคหนึ่งก็ศึกษาไปสำหรับหาประโยชน์ใส่กระเป๋าให้มาก มันก็ร้อนไป; แต่พร้อมกันนั้นก็ศึกษาระบบของพระพุทธเจ้าไปด้วย เพื่อสกัดความร้อนเหล่านั้นออกไป ให้มีความเย็นปนอยู่บ้าง.

นี่เรียกว่าเป็นการปะทะกันในชั้นแรก, ในชั้นต่อมา ก็จะปรับให้เข้ากันได้ยิ่งขึ้นทุกที ไม่ขัดขวางกันเลย. เรามีสติปัญญาธรรมะที่ทำความเย็นนี้เพียงพอ แล้วก็

ไปทำการศึกษาอย่างที่ทำการศึกษายู่อ่างโลก ๆ นั้นแหละจะทำได้; อย่าไปเขลาตามที่คนบางคนเขาพูด ว่ายิ่งเรียนธรรมะมากขึ้นเท่าไร ยิ่งไม่อย่าทำอะไร, ยิ่งไม่อย่าเรียนอะไร ยิ่งไม่อย่าก้าวหน้า. นี่เป็นคนโง่พูด, แล้วจะหลับตาพูดเสียด้วย ไม่ได้ดูให้ดี ๆ ว่าถ้าทำอย่างนั้นเป็นการกระทำของคนโง่ จะเป็นการกระทำของพระพุทธเจ้าหรือของพระอรหันต์ไม่ได้; แต่พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ท่านก็ทำการศึกษายู่อ่างนี้มีผลของการศึกษายู่อ่างนี้ ท่านกลับทำประโยชน์ให้มีสันติภาพในหมู่ของมนุษย์ได้.

เราจึงขอให้ว่า **เรื่องร้อน ๆ ของเรานั้นมัน แก้ไขได้ โดยเรื่องเย็น ๆ ของพระพุทธเจ้า;** เอาเรื่องเย็น ๆ ของพระพุทธเจ้ามากำกับเข้าไว้ในชีวิตนี้ แล้วก็ทำไปตามที่ควรจะต้องการในโลกนี้. จะศึกษาเพื่อประกอบอาชีพก็ทำได้; มีอาชีพมั่นคงแน่นแฟ้นเหลือเพื่อเหลือล้นแล้วก็ช่วยผู้อื่นได้ ไม่ต้องกลัว. จิตที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะนั้นทำการศึกษาก็ได้, หาเงินก็ได้, บริโภคผลนั้นก็ได้, ช่วยผู้อื่นก็ได้; แต่ว่าเป็นไปในลักษณะที่ถูกต้องหรือพอดี ไม่เพื่อไม่ขาดไม่ผิดพลาด.

เดี๋ยวนี้เรา **ปล่อยให้กิเลสตัณหาลากู้งไป** มันก็เพื่อเป็นส่วนใหญ่; เด็ก ๆ เรียนด้วยความทวิ แล้วมันก็เป็นทุกข์ทรมาน เพียงแต่พลาดพลั้งนิดหน่อย มันก็จะเป็นโรคประสาทหรือเป็นบ้าตาย. ขอให้สังสารลูกเด็ก ๆ ของเรา ที่จะเป็นโรคประสาทหรือเป็นบ้า หรือว่ามีจิตผิดปกติ ก็เพราะการเล่าเรียนนั่นเอง ที่มันมากเกินไป ที่มันยั่วมากเกินไป ที่มันสร้างความหวังมากเกินไป; กรันเขาเรียนได้ ก็ไม่ใช่ว่าจะทำให้เขามีความสุขได้ หรือทำโลกนี้ให้มีความสุขได้ เพราะว่ามัวสร้างความเห็นแก่ตัว. จะมีการศึกษามากหรือจะมีการศึกษาน้อยก็ตาม ถ้ามีธรรมะประกอบอยู่แล้วจะเย็น และไม่เห็นแก่ตัว ไม่ทำโลกนี้ให้เดือดร้อน; ความเป็นมนุษย์ก็มีอยู่ที่มนุษย์ทุกคน ไม่ฉะนั้นก็จะเป็นกันแต่เพียงคนเท่านั้น.

ให้รู้ค่าของการศึกษา เพื่อทำคนให้เป็นมนุษย์

ความต่างของคำว่า “มนุษย์” กับ “คน” นี้ ได้พูดเปรียบเทียบให้เห็นกันมาประมาณ ๔๐ ปีแล้ว พูดในสมาคมครูบาอาจารย์ก็มาก เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่าง

คำว่า “คน” กับคำว่า “มนุษย์”. **มนุษย์ต้องมีจิตใจอย่างมนุษย์** คือสูงเหนือกว่าความโง่ เหนือความทุกข์ เหนือกิเลส. ถ้าคน ละก็ปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส ล่องลอยไปตามกระแสของความโง่; นี่ก็เรียกว่าคน. เกิดมาก็เป็นคนได้ มีความต้องการหรือการกระทำไม่ค่อยต่างจากสัตว์เท่าไรนัก หรืออาจจะเรียกว่าในระดับเดียวกับสัตว์; พอเป็นมนุษย์ก็มีจิตใจสูงเหนือสภาพเหล่านั้น. ฉะนั้น การศึกษาที่ทำให้ **เป็นแค่เพียงคน** นี้ **ไม่พอ** : ไม่พอที่จะทำความเป็นมนุษย์. แต่แล้วก็น่าเสียดใจว่า การศึกษาสมัยนี้ ที่ทำคนให้เป็นคนนั้น กลายเป็นยังทำคนให้เป็นคนเลวลงไปอีก คือให้เห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นไปกว่าก่อนอีก, มีช่องทางที่จะเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนอีก; นี่มันน่าเศร้า.

นี่ไม่ใช่เป็นเรื่องค่า หรือประชดประชันอะไรกัน; ไม่ใช่. เป็นเรื่องบอกให้ดูให้ดีๆ ว่า ในสมัย บู่ ย่า ทา ยายของเรา เขามีการศึกษานั้น เขาก็เป็นคนมาก หรือเป็นคนที่เป็นคน แล้วจะพ้นขึ้นไปเป็นมนุษย์. แต่การศึกษาเดี๋ยวนี้ สูญเสียความเป็นมนุษย์ เหลือความเป็นคนกันน้อยลงๆ. จะเป็นคนที่มีความเห็นแก่ตัว แล้วเขาจัดการศึกษาไปทำนองที่ให้มิติปัญญาชนเห็นแก่ตัว ให้ลึกซึ้ง ให้แสวงหาประโยชน์เพื่อตัวเองอย่างลึกซึ้ง; ยิ่งจัดการศึกษาแบบนี้ไปเท่าไร โลกนี้ก็ยิ่งไกลต่อสันติภาพมากขึ้นเท่านั้น.

ที่ถูกต้องควรต้องเอาการศึกษาตามแบบของพระพุทธเจ้า คือศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์อันถูกต้องของมนุษยชาติ คือเย็นเป็นนิพพาน; เมื่อยอมรับความหมายของคำว่า **มนุษย์** หมายถึงว่า **มีใจสูง** ก็ต้องสูงเหนือกิเลส เหนือความทุกข์ เหนือความร้อน แล้วก็เย็นเป็นนิพพาน; เอาการศึกษาชนิดนั้นมาใส่ให้แก่มนุษย์. เปลี่ยนระบบการศึกษา ในโลกนี้กันเสียใหม่ อย่างกับว่าหน้ามือเป็นหลังมือ คือ **การศึกษาหลักให้เป็นการทำลายกิเลส ตัณหา ความเห็นแก่ตัว**, การศึกษาที่เป็นเพียงการศึกษาประกอบนั้น คือ เพื่อให้รู้จักทำมาหากิน ให้รู้จักสังคม ให้รู้จักอะไรไปตามที่ควรจะทำ. แต่แล้วก็

ต้องไม่ให้ขัด หรือขวางกัน กับหลักการศึกษาใหญ่ คือทำให้คนเป็นมนุษย์ที่ไม่เห็นแก่ตัว ให้เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจเมตตาอารี เป็นข้อแรก.

ให้เป็นมนุษย์ที่ยอมรับว่า **มนุษย์ทุกคนเป็นมนุษย์คนเดียวกัน ตามหลักของพุทธศาสนา** ที่ถือกันเป็นหลักว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งนั้น ไม่ยกเว้นใคร, แล้วยังขยายลงไปถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย ว่าสัตว์เดรัจฉานก็เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายของมนุษย์ทุกคนด้วย ก็เลยได้ชื่อว่า **สิ่งที่มีชีวิตแล้วเป็นหน่วยเดียวกันหมด.** มีเมตตากรุณาอย่างยิ่ง ทั้งแก่มนุษย์และแก่สัตว์เดรัจฉาน, หรือว่าจะเงยขึ้นไปข้างบน ถ้ามีเทวามีพรหมมีอะไรก็เป็นสัตว์อย่างเดียวกันอีก ชนิดที่จะต้องเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งนั้นอีก. นี่ทำไม่ได้ให้การศึกษาย่างนี้; แต่ไปให้การศึกษาก่อให้เกิดการแบ่งแยก แม้แต่ในหมู่มนุษย์ด้วยกันก็เอาเปรียบกัน จนกระทั่งเหลือแต่ความเป็นคนที่เห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง.

ขอให้เกิดคำว่า **เราจะใช้ชีวิตอยู่กันไปทำไม ถ้าเต็มไปด้วยความร้อน** เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน; หรือปัญหาเดียวกันเราตกเป็นเหยื่อของอวิชชาคือความเขลา หรือความเข้าใจผิด : เรียกร้องกันอย่างนั้น เรียกร้องกันอย่างนี้ โดยไม่ระวังตัวว่า มันเป็นการเรียกร้องของอวิชชา. พุทธศตวรรษได้เลยว่า ถ้าทำให้เกิดปัญหามากขึ้น ไม่มีความสงบเข้ามาแทนแล้วละก็ เป็นการกระทำที่ผิดพลาด; เรียกร้องด้วยอวิชชา แก้ไขด้วยอวิชชา เปลี่ยนแปลงด้วยอวิชชา มันก็มีแต่ยิ่งทรุดลงไปหนัก ไม่เป็นการศึกษาอะไรเลย.

เพื่อ **จะให้มีการศึกษาที่ถูกต้อง ก็ควรจะรู้จักความหมายของคำว่ามนุษย์** กันก่อน, ให้รู้จักความหมายของคำว่ามนุษย์อย่างถูกต้องก่อน แล้วจึงวางรูปโครงของการศึกษา ให้เป็นไปเพื่อมีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและสมบูรณ์. เดียวนี้ก็ไมื่อยอมรับคำว่ามนุษย์ ในความหมายที่ว่าจิตใจสูงด้วยซ้ำไป; แต่ยอมรับความหมายของคำว่า

“คน” ที่มีความเห็นแก่ตัว มีความฉลาดในการที่จะเห็นแก่ตัวนั้นแหละ เป็นเบื้องหน้า หรือเป็นมาตรฐานไปแล้ว. ยิ่งไปขยายความต้องการ หย่อนลอต่างๆ ให้มากขึ้น แล้ว มันก็ถึงมาตรฐานของความเป็นคนนี้ ให้ไปอยู่ภายใต้อำนาจของความเขลา หรือ อวิชามากขึ้น; อย่างนี้เรียกว่า มันเป็นการกระทำที่น่าสังเวชที่สุด คือมันถึงไปหา ความตกต่ำให้ไปเป็นทาสเป็นบ่าวของความเขลานั้นมากขึ้น แล้วก็โดยไม่รู้สีกตัว นี่เป็น ธรรมดา; เพราะสิ่งใดที่ทำไปด้วยอำนาจความเขลา ความไม่รู้แล้ว ก็ยากที่จะรู้สึกตัว. ทั้งโลกนี้พากันสมักรใจเดินพร้อมๆ กันไป โดยไม่รู้สีกตัว ไปสู่ภาวะอันหนึ่งซึ่งจะหมด ความเป็นมนุษย์, หรือจะเรียกได้ว่าเป็นที่สิ้นสุดของโลกแห่งมนุษย์ เป็นความวินาศ ของมนุษยธรรม มนุษยชาติ หรือโลกมนุษย์นั่นเอง.

หลักสำคัญ ต้องจัดการศึกษาให้คนรู้จักบังคับตนเองได้

เอาละทีนี้ก็จะสรุปความตอนท้ายที่ว่า **จะเอาการศึกษาของพระพุทธเจ้ามา ประยุกต์กับการศึกษาของคนในโลกยุคปัจจุบันนี้ได้อย่างไร** แต่เพียงสั้น ๆ อีกครั้ง หนึ่ง. ให้มีการศึกษาที่เป็นไปเพื่อการบังคับตัวเอง, มีระเบียบที่เคร่งครัด ในการ ที่จะบังคับตัวเอง; เพียงเท่านี้ก็เป็นการเพียงพอสำหรับคำแรก.

เดี๋ยวนะ เราก็เห็นกันอยู่แล้วว่า **คนไม่มีการบังคับตัวเองยิ่งขึ้น ๆ**. ลูกเด็ก ๆ ในโรงเรียนก็ยังไม่มีการบังคับตัวเองยิ่งขึ้น; เพราะว่าครูบาอาจารย์ก็ทำตัวอย่างแต่ใน ทางที่ไม่บังคับตัวเอง อยากทำอะไรก็ทำ ซึ่งมันเป็นการผิดระเบียบ หรือฝืนความเป็น ระเบียบยิ่งขึ้นทุกที. มันมีแต่การปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส, และการศึกษา也给 โอกาสมากเกินไป ในการที่ให้มีการเล่นพร้อมกันไปกับการเรียน หรือบางทีก็ให้โอกาส แก่การเล่นมากกว่าการเรียน ให้เอาการเรียนเป็นการเล่น. โดยไม่รู้ว่าการเล่นนี้ มัน สร้างนิสัยขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง คือไม่บังคับตัวเอง. ยิ่งร้องเพลงไปตั้งแต่เรียน ก. ข. ก. กานี้ อย่างที่เขานิยมกันว่าเป็นแบบใหม่ วิธีใหม่นี้ มันก็ดี รู้หนังสือเร็ว; แต่มันก็เพิ่มการ

ไม่บังคับตัวเอง คือการปล่อยให้ตามอำนาจของกิเลสมากขึ้น ; กว่าจะโตพ้นชั้นอนุบาลนี้ ก็สร้างนิสัยตามใจตัวเอง โดดเด่นไปตามอารมณ์ที่ถูกยุ ถูกเร้ามากเกินไป จนเป็นนิสัย ที่มันคงลงไปแล้ว ว่า เด็กคนนั้นมีการตามใจตัวเอง.

เขานิยามการศึกษาว่าเด็กไม่ได้ อย่างนี้ก็ยิ่งอำนวยความสะดวกให้มากขึ้นไปอีก ก็ **ไม่บังคับตัวเอง**; พอถึงโต ขึ้นมาชั้นประถม ชั้นมัธยม ก็ **ยังไม่บังคับตัวเอง** หนักขึ้น ไม่อยากจะประพฤติตามระเบียบวินัยอันเคร่งครัดของโรงเรียน ที่เกี่ยวกับการปกครองกิตติ ถึงแม้จะเกี่ยวกับการศึกษาของตนโดยตรงกิตติ. อันนี้เสียความเป็นมนุษย์ คือไม่มีการบังคับตัวเองให้อยู่ในร่องในรอยของมนุษย์ คนก็เป็นเด็กคือ; เด็กไม่เคารพครูบาอาจารย์ กระทั่งไม่เคารพบิดามารดาของตัวเองในที่สุด เพียงแต่เรียกบิดามารดาในฐานะเป็นผู้อะไรก็ไม่รู้ ไม่ใช่มีความหมายเป็นบิดามารดาผู้มีพระเดชพระคุณสูงสุด เหมือนแต่กาลก่อนแล้ว.

นิสัยไม่บังคับตัวเอง นี้แหละเป็น จุดตั้งต้นของความเสียหายของลูกเด็ก ๆ ที่ได้รับการศึกษาผิด ๆ แห่งสมัยปัจจุบัน; ไม่บังคับตัวเองก็ทำอะไรให้เป็นระเบียบเรียบร้อยตามเวลาไม่ได้. เด็ก ๆ ยากนอนก็นอนสาย, ไม่อยากทำ ก็ไม่ทำ; แล้วก็มี ความรู้สึกที่ผิดจากความจริง หรือไม่สมคุลย์มากขึ้นทุกที ก็อาจจะเกลียดการทำงาน ยิ่งเกลียดการที่ต้องออกแรงหนักเหนื่อย.

สมัยก่อนพระเณรของเรา มีความเข้าใจหรือมีความสมัครใจ ที่จะถือว่าการไปบิณฑบาตแล้วกลับมากวาดวัด นี่เป็นสิ่งพอติดอกต้อง แล้วช่วยทำอะไรต่าง ๆ อีกหลาย ๆ อย่าง ก็เป็นสิ่งที่พอติดอกต้อง; พระเณรแห่งยุคปัจจุบันนี้เข้าใจว่า การที่ต้องกวาดวัดนี่เป็นการเสื่อมเสียอิสรภาพ เป็นการกดขี่ มีความคิดคล้ายตามพวกฝรั่ง.

นี่ขอภัย พวกเราก็อย่าว่านินทาเลย. ถ้าพระฝรั่งละก็ เห็นว่าการกวาดวัด นี่เป็นการทำงานหนัก เหมือนกับนักโทษแล้วก็เสียอิสรภาพ; แต่ถ้าพระไทยเรานี้

ก็ยังคิดว่ามันเป็นเรื่องไคบุญ หรือเป็นวัตรปฏิบัติที่ต้องทำ. ที่นี้พระไทยเราก็ไปตามกันฝรั่ง ไปเอาข้อเสียของพวกฝรั่งมายึดถือเป็นหลัก เช่นเมาประสาธินไทยกินไปบ้าง เช่นจะมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายบ้าง; ถูกแล้วเราควรจะมีสิทธิหรือเสรีภาพเท่ากัน **แต่ต้องในรูปแบบที่ต่างกัน, อยู่ในรูปแบบที่ต่างกัน!** นี่ขอเน้นอยู่อย่างนี้เสมอ. จะเหมือนกันไม่ได้ มันจะไม่มีผู้หญิงผู้ชาย จะเป็นกระเทยไปหมด.

เราอย่าไปตามกันฝรั่ง คิดที่จะสร้างบุญหาอะไรเหล่านั้นขึ้น และที่ร้ายกาจที่สุดก็คือไม่บังคับตัวเอง ไม่ทำให้เกิดการออกกลั่นแกล้งคนอื่น ไม่ยอมรับว่าเหงื่อที่ออกมา มันเป็นที่ล้างความเห็นแก่ตัว แล้วก็ไม่ใช่ชอบทำชนิดที่ออกเหงื่อ; แต่ที่แท้นั้นเหงื่อออกมาเท่าไร มันจะล้างความเห็นแก่ตัว เป็นสบู่หรืออะไรก็ได้แต่จะเรียก ที่ล้างความเห็นแก่ตัว. ฉะนั้น ขอให้ **พุทธบริษัท** เราพอใจที่จะ **ใช้เหงื่อ** เป็นการล้างความเห็นแก่ตัว เหมือนธรรมชาติเป็นเครื่องชะล้างกิเลส. การยอมทำงานหรือว่าการสละเพื่อผู้อื่นมันเป็นเรื่องธรรมะ, และถ้าเหงื่อมันออกมา ก็เป็นการล้างความเห็นแก่ตัว.

ถ้าไม่มีการบังคับตัวแล้ว หน้าที่จะเสียหาย แล้วจะก้าวก้าวไขว่ไขว่กันไปหมด ไม่มีบิณฑบาต หรือไม่มีลูก ไม่มีบุตรธิดา บิณฑบาต ลูกศิษย์ลูกหา ครูบาอาจารย์ ก้าวก้าวไปหมด เพราะไม่มีการยอม ไม่ยอมอยู่ในระเบียบแบบแผนอะไรต่างๆ ซึ่งมีมูลมาจากการไม่มีการบังคับตัวเองเป็นจุดตั้งต้น.

หลักพระพุทธศาสนา จึงมีหลักที่สำคัญข้อแรก ที่บ่งลงไปอย่างแน่นแฟ้นว่า **ต้องบังคับตัวเอง,** มีการบังคับตัวเองให้อยู่ในร่องรอย ของสิ่งที่เรียกว่าพระธรรม. **พระธรรม** นี้ก็ไม่ใช่อะไร นอกจาก **ความถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ;** ธรรมชาติเป็นพระเจ้า มีกฎเกณฑ์อยู่อย่างพระเจ้า. ถ้าเราทำอย่างไรจะเกิดผลขึ้นตามสมควรแก่การกระทำแล้ว; เมื่อได้มีกฎเกณฑ์ว่าอย่างนี้ เป็นไปเพื่อการทำลายความเห็นแก่ตัว ก็ต้องทำอย่างนั้นมันจึงจะหมดความเห็นแก่ตัว.

บังคับตัวเองแล้ว ฝึกฝน ศิล สมาธิ ปัญญาได้

เราจะจัดการศึกษาของสมัยปัจจุบัน ด้วยวิญญานของการศึกษาแบบพระพุทธเจ้า ก็ต้องจัดอย่างที่ทำให้ลูกเต็กๆ ได้รับการฝึกฝน ในการบังคับตัวเอง แล้วต่อไปมันจะค่อยงอกงามออกไปเป็นศิลป สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมชาติที่มันสืบทอดกันมาได้โดยง่าย; แล้วปัญหาในโลกนี้จะน้อยเกินไปสำหรับธรรมะนี้จะแก้ไข เพราะว่าธรรมะสามารถจะแก้ไขปัญหาที่มากมายมหาศาล คือทำคนให้ไปนิพพานได้ แล้วทำไม่ธรรมะจะแก้ปัญหาละเอียดๆ น้อยๆ ของคนในโลกนี้ไม่ได้.

ที่ธรรมะแก้ไม่ได้ ก็เพราะคนไม่ยอมรับเอาธรรมะนี้มาเป็นเครื่องแก้ปัญหามนุษย์, และเพราะว่าได้จัดการศึกษาให้ผิดไปแล้ว, แล้วก็ผิดมากขึ้นๆ ทุกที คือ เป็นการศึกษาที่ตามใจตัวเอง ที่จัดให้คนมีความพอใจในการตามใจตัวเอง ซึ่งมีข้อเพราะๆ ว่าประชาธิปไตย; ยิ่งเป็นไปในทางจิตทางวิญญาณอันลึกซึ้งแล้ว มันก็เป็นไปถึงกับว่า เอาเปรียบตัวเอง เพื่อประชาธิปไตยของตัวเอง ก็ไม่มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องเหลืออยู่.

ขอให้เอาหลักศึกษาที่เรียกว่าศิลป คือ ไม่มีความผิดพลาดทางกายวาจาใจ เข้ามาใช้ในการศึกษาของคน ในโลกปัจจุบัน. เอาการศึกษาที่เรียกว่า สมาธิ นี่คือการอบรมจิตใจให้สงบ ให้ตั้งมั่น ให้มีกำลังให้ว่องไว ในหน้าที่การงานของจิตนั้น มาใช้ในการศึกษา ของคนในปัจจุบัน. เอาปัญญา คือ ความรู้ที่สมบูรณ์ ในส่วนที่ควรจะไม่รู้ไม่ต้องเพื่อ, ส่วนใดที่จำเป็นจะต้องรู้ คือรู้แล้วทำสติภาพให้แก่โลกได้แล้ว ส่วนนั้นแหละให้มีให้พอ ก็มาเติมให้ ทำให้เต็มในการศึกษาของคน ในสมัยปัจจุบัน. อย่าให้มันไปรู้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ จนเพื่อเหลือจะพอ อย่างในสมัยปัจจุบันนี้เลย; นี่รู้จนไม่รู้จะรู้อย่างไรกันแล้ว แต่ก็ไม่มีสติภาพให้แก่สังคมได้แม้แต่คนเดียว แล้วก็ไม่สร้างสันติสุข ส่วนบุคคลคนเดียวได้. ที่เพื่อนชานนี้ เพราะว่าปัญญามันเฉโก; เฉโกนั้น

หมายความว่าฉลาดในการที่จะตามใจกิเลส แล้วอย่างนี้ก็ฉลาดเพียงเพื่อแสวงหาประโยชน์เท่านั้น, ไม่ใช่ฉลาดในทางที่จะดับกิเลสดับทุกข์เลย.

บางคนอาจจะนึกสงสัย ว่าคำว่าเจโกมันคืออะไร? เจโกก็เป็นคำภาษาบาลีโดยตรงคำหนึ่ง ไม่ใช่ภาษาสกโตก ภาษาไทยอะไร; ไม่ใช่. เจโกเป็นภาษาบาลี *เจโก* ก็แปลว่า *ฉลาด* เหมือนกัน แต่ฉลาดอย่าง *cunning* คือ *อย่างไม่เป็นธรรม* เพราะมันมีความเห็นแก่ตัว; อย่างที่มันก็ฉลาดแบบ *intellect* ซึ่งรับประกันไม่ได้ว่ามันจะถูกต้องเสมอไป. คนที่มีสติปัญญาแล้วรับประกันไม่ได้ว่าจะถูกต้องแน่นอน นั่นแหละคือเจโก; แต่ถ้ามีปัญญาจริงถูกต้อง แล้วใช้เป็นประโยชน์ได้จริงนี่ก็เรียกว่าปัญญาที่เป็นชื่อของสิกขาที่ ๓ ในพระพุทธศาสนา. ขอให้มึปัญญาชนิดนี้ ในการศึกษาของคนในสมัยปัจจุบันให้มากขึ้น.

เป็นอันว่าในการศึกษาของคนในสมัยปัจจุบันนี้ มีระบบศีล ระบบ สมาธิ ระบบ ปัญญา ของพระพุทธเจ้าโดยสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยเลย **โลกนี้จะเป็นโลกของมนุษย์ที่มีมนุษย์แท้จริง** แล้วก็เต็มไปด้วยมนุษย์ แล้วก็เต็มไปด้วยสันติภาพ; ทุกคนรักใคร่กันอย่างกับว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน มันก็ง่ายที่จะช่วยกันสร้างสันติภาพในโลกนี้. นี่คือการศึกษาศึกษา ในชั้นสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาที่จะเอามาประยุกต์กันเข้ากับการศึกษาของพวกเขา แห่งยุคปัจจุบัน มีใจความแต่โดยย่ออย่างนี้.

เวลาสำหรับพูดก็หมดแล้ว ก็เหลือแต่เวลาสำหรับถาม ฉะนั้น ใครมีอะไรไม่เข้าใจสงสัยก็ตาม อย่างที่เคยปฏิบัติมา.

คำอธิบายตอบปัญหา

(ถาม) (คำถามในเทปตรงนี้ไม่ได้ยิน) สงสัยว่าพระเถระที่นี้กวาดวัดทุกวันหรือ?

(ตอบ) บางคนก็กวาด บางคนก็ไม่กวาด แล้วบางวันก็กวาด บางวันก็ไม่กวาด. กวาดไปมันขอให้ถือว่า กวาดจิตใจด้วย : กวาดลานวัดที่หนึ่ง จะกวาด

จิตใจที่หนึ่ง. ถ้ากวาดลานเวทีที่หนึ่งก็คือกวาดความเห็นแก่ตัวทั้งปวงไปทีเดียว นั่นคือ กวาดจิตใจที่หนึ่ง. ฉะนั้น ครูบาอาจารย์แต่โบราณเขาก็วางหลักไว้ว่า *วิณทนาต* แล้ว *กวาดวัด* แล้ว *ปลงอาบัติ* แล้ว *ทำวัตรสวดมนต์* ขวนขวายบัจจเวกขณี่ภาวนา ฯลฯ ทั้ง ๑๐ อย่าง; มีการกวาดวัดรวมอยู่ด้วยอย่างหนึ่ง เพราะว่าการกวาดวัดนั้นมันกวาดจิตใจที่หนึ่งเสมอ แล้วถ้าเหวี่ยงมันออกมาก ๆ มันก็ล้างความเห็นแก่ตัวที่ตัวด้วย. ขอให้ทุกคนสนใจการกวาดวัดนี้.

(ถาม) (ในเทพทรงนี้ไม่ได้ยิน) ทำไมจึงพูดว่า สมัยนี้มีแต่กระเทย?

(ตอบ) ก็ถ้าว่าผู้หญิงกับผู้ชายไปทำเหมือนกันหมด ก็ไม่มีผู้หญิงผู้ชาย ซึ่งเขาสมมติกันว่ากระเทย. เราต้องการสิทธิในการทำงานเท่ากันก็ได้ แต่ต้องเป็นคน ละเอียด แม่ต้องเป็นแม่ พ่อต้องเป็นพ่อ แล้วก็เลยไม่มีกระเทย.

(มีคำถามในเทพฟังไม่ได้ยิน)

(ตอบ) นั่นเขาก็บัญญัติตามพอใจของมนุษย์ ที่เขามองเห็นอย่างนั้น แล้ว เขาเขาไปที่บัญญัติสิทธิเท่าเทียมกัน แล้วให้ทำงานเหมือนกันอย่างนั้นมันคนละเรื่อง สิทธิเท่าเทียมกัน แต่ไม่ต้องทำงานเหมือนกันก็ได้. แต่ไปทำงานเหมือนกัน นี่จะไม่มีพ่อ แม่ที่เหลืออยู่ที่บ้าน สำหรับบ่มวิญญาณของลูก ลูกก็เป็นสิงทโมนไปหมด; อย่างนี้ก็ เป็นเครื่องจักรชนิดหนึ่งเท่านั้น. แม่ต้องเป็นแม่ขอให้แม่ แล้วพ่อก็ต้องเป็นพ่อ อาตมาอยากจะบอกว่าภาษาบาลีเขาจะพูดว่า มาตาปีตา เสมอ; แม่มาก่อนพ่อเสมอ ยิ่งเห็นข้อเท็จจริงอันนี้ว่า แม่มีความสำคัญมาก ในการบ่มวิญญาณของลูกเล็ก ๆ ขึ้นมา.

(ถาม) ดังนั้นเขาก็ยกว่าแม่ต้องเป็นใหญ่กว่าพ่อ?

(ตอบ) ใหญ่หรือเล็กนี้ไม่สำคัญ แต่ว่าต้องมาก่อน คือว่าเป็นผู้บ่มวิญญาณ ให้เป็นวิญญาณที่ปลอดภัย เพราะว่าเขายู่กับแม่เรื่อยขึ้นมา; ฉะนั้น พ่อมีส่วนที่

จะสร้างทววิญญูณของลูกนี้น้อยกว่า เมื่อแม่มาก่อนก็ไม่ควรจะเรียกว่าเหมือนกัน เพราะพ่อมาถึงหลัง.

(ถาม) ขอทราบเรียนถามท่านอาจารย์ : ที่อาจารย์บอกว่า การศึกษาปัจจุบันนี้สอนให้คนเห็นแก่ตัว ซึ่งท่านอาจารย์ได้เสนอวิธีแก้ไขให้ แต่เพราะความเห็นแก่ตัวเป็นเรื่องเกิดจากอวิชชา ซึ่งวิธีการนี้อาจารย์ก็ได้ส่งสอนประชาชนมาเนิ่นเวลาถึงสี่สิบกว่าปีแล้ว แต่ผมมีความรู้สึกว่าได้ส่งน้อยมาก ถ้าหากเราใช้วิธีทางการเมือง จะรวดเร็วกว่าไหมครับ ?

(ตอบ) ใช้วิธีทางการเมืองอย่างไร ลองว่าไปก่อน.

(ถาม) คือ คำต่อสู้ทางการเมือง แล้วบังคับออกเป็นกฎหมายอย่างนี้เลย.

(ตอบ) ไม่ให้เห็นแก่ตัวหรือ ?

(ถาม) ครับ (รับคำ)

(ตอบ) ทำไม่ได้ ; การเห็นแก่ตัวนี้จะบังคับด้วยอำนาจอย่างนั้นไม่ได้ มันต้องแก้ไขในคันจิตใจ. เคยว่าเราก็บังคับกันอยู่แล้ว ที่ว่าขโมย นี่เห็นแก่ตัว เราจึงจับมาลงโทษ, หรือผู้เอาเปรียบอย่างอื่นแก่สังคม ทำผิด นั่นก็เห็นแก่ตัว กฎหมายมีสำหรับจับมาลงโทษ ; แล้วก็แก้ไขไม่ได้ จนกระทั่งเคยว่านี้. มันต้องแก้ข้างในจึงจะได้ แล้วกฎหมายก็จะเป็นเหมือนไปเอง ; มีหรือที่ปะแล้วก็ไม่ทำชนิดนี้ ไม่ต้องมีกฎหมาย.

(ถาม) อย่างนั้นก็ต้องสั่งสอนอย่างนี้เรื่อย ๆ ใช่หรือไม่ ?

(ตอบ) ก็ต้องมองให้ลึกถึงข้อเท็จจริงที่ว่า เรามีวัฒนธรรมไทยอันประเสริฐที่สุด ที่เป็นการทำลายความเห็นแก่ตัวมานานแล้ว ; ขอให้นึกถึงระเบียบประเพณีวัฒนธรรมอะไรต่าง ๆ ของคนไทยแต่โบราณนั้น มีมากเหลือเกินที่ทำลายความเห็นแก่ตัว อยู่ในวัฒนธรรมนิยมประเพณีนั้น. เคยว่าเราเลิกเสียเอง จะทำอย่างไรเมื่อเลิกประเพณีนั้นเสีย.

เมื่ออาตมาเป็นเด็ก ๆ ปลูกสับปะรดข้าง ๆ บ้าน ไม่ใช่ทำสวนมากมายอะไร ปลูกกล้วยด้วย พอชุดหมีเสร็จจะเอาลงหลุม ต้องทำพิธีกันหน่อย คือโยม ให้อธิษฐาน ที่จะปลูกนี้ แล้วก็ต้องว่าคาถาว่า “นกกินเป็นบุญ คนกินเป็นทาน” ๓ ทน จึงจะเอา หน่อกล้วย หรือหน่อสับปะรดลงหลุมแล้วกลบดิน; นี่มันเป็นเพียงวัฒนธรรม เพียง ประเพณีที่ทำสืบกันมาแต่สมัยโบราณ. ด้านกมันกินกล้วยหรือสับปะรดนี้ ต้องให้กล้วย เราได้บุญ. นี่ถ้าว่าขโมยมาขโมยไปก็ให้ทาน; แต่เดี๋ยวนี้แล้ว จะไม่มี มีแต่โกรธขโมย ไปตำเขา ไปจับเขา.

เดี๋ยวนี้มีที่ไหน วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมอะไรนี้หายไป, หายไป. คน ทำไร่บนภูเขา จะไปเอาข้าวของลงหลุมนี้ ก็ยังต้องว่าคาถาอย่างนี้ เดิวนั้นไม่มี; นี่ เราารู้สึกว่าทำเช่นนั้นเป็นเรื่องทำลายความเห็นแก่ตัว ป้องกันความเห็นแก่ตัว. ยังมีอีก มากเรื่องหลายอย่าง ที่มีลักษณะอย่างนี้. การทำนี้ต้องทำเมื่อคนอื่นไว้ด้วยเลย จะ ปลูกอะไรก็ตาม จะต้องเผื่อคนอื่นไว้ด้วยเลย.

(ถาม) อย่างนั้นเราต้องฟื้นฟูระบบวัฒนธรรมให้ไหม? ถ้าสรุปแล้ว.

(ตอบ) แน่แน่นอน, ถ้าวัฒนธรรมไทยที่ประเสริฐนี้กลับมามีอีก ประเทศไทยนี้ จะประเสริฐที่สุดอีกเหมือนกัน; บู้ ย่า ตา ยาย เขาทำไว้ดีแล้ว. นี่มันเลิกล้างไปหมด มาเห็นแก่ความเอร็ดอร่อยทางปากทางท้อง ของตัวกูไปหมด วัฒนธรรมเหล่านี้ก็หายไปหมด; ตอนนี้ก็ต้องรับบาป เสวยกรรมของการทำลายวัฒนธรรมประเภทนี้.

ที่เขาตั้งสมาคมฟื้นฟูส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณี นี่ทำแต่ปาก, แล้ว ส่วนที่ไม่ทำแต่ปากก็ไปจับเอาสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่ใช่ขนบธรรมเนียมประเพณีที่แท้จริงของ พุทธบริษัทไทย เอามาเทศน์, บางอย่างก็น่าหัวเราะมาก ไม่มีเหตุผลเลย กลายเป็น มงรายยิ่งกว่าสมัยโน้นไปเสียอีก ที่เขาไปฟื้นฟูกลับมา. ขอให้มันถูกต้องตามที่คนไทย เราได้เคยรับพระพุทธศาสนาเข้ามาใส่ในดวงวิญญาณนี้ จนเรียกว่าสมบุรณ์ที่สุดเกิด แล้ว

ก็ออกมาเป็นรูปชนบทรวมเนียบประเพณีมากมายหลายสิบหลายร้อยอย่าง ที่เป็นเครื่องราง
 กลุ่มครองคนเหล่านั้น ให้อยู่กันเป็นผาสุกจนกระทั่งว่าเขาไม่เบียดเบียนกัน. เมื่อ ๒๐ -
 ๓๐ ปีมานี้ คนก็ยังนอนใต้ถุนเรือนได้, กล้วยก็ไม่ต้องใส่คอก มันอยู่ได้. เทียน
 กล้วยใส่คอกมันก็มาตักคอกไป ซีนนอนใต้ถุนเรือนก็ยังตาย. ก่อนนี้จะไปป่าถึงับประตูไว้
 ก็ร้องบอกคนข้างบ้านว่า ช่วยดูเรือนฉันด้วย แล้วก็ไปป่าได้; เทียนทำไม่ได้ ใส่
 กล้วยแจ่มแล้วมันยังจ้ด. นี่ความที่วัฒนธรรมนั้นหายไป, ความรักเพื่อนบ้าน ความเห็น
 แก่บุญกุศล เกิดความป็นนั้นหายไป; ก่อนนี้เขาทำไว้ดีมาก ถ้ากลับมาอีกมันก็เป็นโลก
 พระศรีอารยได้.

วัฒนธรรมที่พึงใจว่า “นกกินเป็นบุญ คนกินเป็นทาน” นั้น มีความมุ่งหมาย
 ว่าข้อแรกที่สุดเขาจะแก้ส่วนบุคคลนั้นก่อน; เช่นว่า ถ้าเกิดมีนกมากินเข้าจริง ๆ จะได้
 ไม่เป็นพิษเป็นภัยขึ้นในใจ, หรือขโมยมาจริง ๆ ก็ไม่มีความทุกข์ร้อน; เราจะบ้อง
 กันทั่วคนนี่ก่อน. ขอให้ลองนึกดูใหม่ซิ ว่าเมื่อขโมยมาเอาของเราไป เรายึดถืออย่างไร.
 ถ้าทำในใจไม่เป็น ก็เป็นทุกข์เป็นร้อนรบกวนแสนประสาทกลัวคนจะขโมยทำนองนี้. เรา
 พิจารณาในส่วนของจิตใจของคนเหล่านั้นดีกว่า ว่าเขาเป็นคนที่เห็นแก่ตัวน้อย มีจิตใจเผื่อ
 แผ่กว้างขวาง.

อาตมาอยากจะพูดอีกว่า การสงเคราะห์กันด้วยวัตถุสิ่งของ ที่สมาคมสงเคราะห์
 ต่าง ๆ ทำอยู่เวลานี้ จะทำให้เป็นอย่างนั้นได้เหมือนกัน ถ้าไม่เช่นนั้นการให้ทานมันก็จะ
 กลายเป็นโทษไป; ถ้าทำอย่างไม่มีเหตุผลไปช่วยในส่วนที่ไม่ควรจะช่วย ก็ทำให้คน
 ซี้เกียจหรือเห็นแก่ตัวได้เหมือนกัน.

ที่พูดฝึกใจเมื่อปลุกพืช ก็หมายความว่าทุกคนทำอยู่แล้ว ทุกคนจะต้องปลุก
 ต้องฝังอะไรกันอยู่แล้ว เพราะเขาก็สอนกันในทางชั้นชั้นแข็งอยู่แล้ว; แต่ถ้าเผื่อว่า
 ทำลงไปแล้วมันมากิน หรือมีขโมยบางคนเกิดขึ้นนี้ ต้องทำอย่างนี้ เพราะว่าสมัยนั้น

ขโมยหาทำยาซาก, สมัยที่เขาวิวัฒนาการขโมยหาทำยาซาก วัฒนธรรมอื่นมันคุ้มครองหมด. เกี่ยวกับขโมยมีทุกหวัระแหง; ทางเจ้าของก็ไม่ยอม เขาจะเอาเป็นยิ่งบ้าง จะเอาไปส่งตำรวจบ้าง มันก็พอดีกัน พอดีที่จะลุกเป็นไฟ. ขโมยในกรุงเทพฯ ก็หาทำยาซาก; ในสมัยที่อาตมายังเป็นฆราวาส เคยไปกรุงเทพฯ ไปซื้อของ พักอยู่ทางข้างล่าง ที่จะไปสถานีรถไฟบางกอกน้อย ไปคนเดียวตึกๆ ไม่เห็นมีอันตรายอะไร. เกี่ยวกับไถยวันว่าไม่ไหวแล้ว แม้แต่กลางวันก็ไม่ไหวแล้ว: ขโมยในกรุงเทพฯ ก็ชุมเป็นยุ่งไปแล้ว. ที่นี้ก็เหมือนกัน ขโมยหาทำยาซากในสมัยโบราณ; เกี่ยวกับไถยวันมีเต็มไปหมด.

วัฒนธรรมชนบธรรมเนียมไทยที่คืนันแผละ มันคุ้มครองคนไทยให้อยู่เย็นผาสุกมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งเกิดวัฒนธรรมใหม่ เรียกว่าแบบใหม่, วัฒนธรรมใหม่ขึ้นศักราชวัตถุ. ความก้าวหน้าทางวัตถุผลุงขึ้นมา จิตใจคนเปลี่ยน ความเห็นแก่ตัวท่วมท้น. จงกานวดู; เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง วัฒนธรรมทางวัตถุผลุงขึ้นมา ก่อนนั้นไม่ค่อยสนใจหรือมันไม่มีทางจะสนใจ สนใจแต่ทางจิตใจ; ถึงพวกฝรั่งก็เหมือนกัน ที่ยุคโบราณเขาก็ไม่ได้หลงใหลในวัตถุมากเหมือนไถยวัน. ที่นี้ผอญุเขามีสติปัญญาทำความเข้าใจทางวัตถุ ทำให้ระบาคทั่วโลก เรียกว่าความเห็นแก่ตัวมันครองโลก, ที่ภาษาศาสนาคริสต์เขาเรียกว่าเนื้อหนัง; ความเห็นแก่เนื้อหนังนี้ครองโลก คือวัตถุเป็นปัญหาที่แก้ยาก. อาตมาก็รู้สึกว่ามันคงยากมาก ขนาดที่เราจะไม่ทันเห็นผลของการแก้ไข; แต่ถึงอย่างนั้นก็ต้องหมายมั่นปั้นมือที่จะแก้ไข เพื่อมีผลข้างหน้า. ผิดพลาดมา ๑๐๐ ปี แก้ไขได้ภายใน ๑๐ ปี ก็นับว่าเก่งมากแล้ว; ความนิยมวัตถุนั้นเริ่มมาซัก ๑๐๐ ปี ได้แล้วก็แรงขึ้น ๆ จนไถยวันนี้แรงจนเกินแล้ว.

(ถาม) เรื่องขโมย จะถือเสียว่า เป็นกรรมเก่า ที่จองเวรกันมา ได้หรือไม่?

(ตอบ) นั้นก็มีทางหนึ่งที่ถือว่า เป็นกรรมเก่า เป็นเรื่องง่าย ๆ เป็นอุปายที่จะบัตความทุกข์ร้อนออกไปได้วิธีหนึ่งเหมือนกัน. เขายังพูดกันอยู่ ก็ว่า เราคงจะเคยขโมยของเขา เขาจึงขโมยของเรา เป็นอันเล็กน้อย มันจะสร้างเวร เจ้ากรรม

นายเวรอะไรขึ้นมามาก; อย่างนั้นมันเลิกกันไป. นี่เป็นอุบาย; ข้อเท็จจริงจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ. แต่ว่าเกี่ยวนี้เป็นอุบายที่ดีที่จะปลดปล่อยเรื่องราวต่างๆ ไม่ให้ก่อเวรขึ้นมา; พระเยซูก็สอนมากในความหมายนี้ไม่ให้ก่อเวร.

(ถาม) คำสอนของฝ่ายศาสนาคริสต์ เรื่องไม่ก่อเวร มีมากมายหรือไม่?

(ตอบ) มีความหมายพิเศษเฉพาะ มีหลาย ๆ ประโยค. ที่ต้องไปศึกษาเฉพาะ “ให้สละชีวิตเสียแล้วจะได้ชีวิต” มีทิวหนังสือสั้น ๆ ล้วน ๆ อย่างนี้ ก็ต้องตีความเป็นพิเศษ. “สละชีวิตเสียแล้วจะได้ชีวิต” พุคสั้นเกินไป; แต่มีความหมายพิเศษแล้วก็ถูกต้อง. ชีวิตบางชนิดสละไปเสีย แล้วก็ให้ชีวิตอันอื่นมา.

“ให้แก่ผู้ที่มี” นี่อาตมาก็ไม่ทราบว่าเขาจะตีความอย่างไร ถ้าเขาก็ได้ คือมันมีอะไรที่ควรจะให้ คงจะหมายถึงมีพระเจ้าเสียมากกว่า.

(ถาม) คำสอนเรื่องการให้ทาน หรือเสียสละ จะมีทางผิดถูกเพียงไร?

(ตอบ) มันไม่มีทางผิด ถ้าผิดก็เพราะเราตีความผิด. ขอให้อ้างสมมติฐานอย่างนี้ก่อนดีกว่า ว่าหลักพระธรรมในพระคัมภีร์นั้น หรือที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นไม่มีผิด; แต่ว่าเพราะเราตีความหมายผิด แล้วมันก็มีเรื่องผิดขึ้นมาได้.

เรื่อง ทาน นี้ให้เพราะรัก เพราะเมตตาก็มี, ให้เพราะสงเคราะห์ก็มี; แต่คำว่าจากะนี้ไม่ใช่อย่างนั้น. จากะ คือสละสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในใจนี้ออกไปทั้ง นั้นแหละ คือ จากะ; อะไรที่เลว หรือที่ร้าย หรือผิด นั้นแหละที่มีอยู่ในใจนี้ออกทั้ง นั้นคือจากะ ไม่ต้องมีใครรับเลย; ถ้าทานต้องมีคนที่สองรับ. ให้ด้วยอะไร? ก็ด้วยสงสาร ด้วยรัก หรือว่าแม้ที่สุดแต่ว่า จะแก้ความขี้เหนียวของเราก็ได้. แต่ตัวทานแท้ ๆ คือให้ออกไปอย่าเอากลับเข้ามา; ถ้าเราให้เพราะว่าเขาจะรักเรา เขาจะตอบแทนเรา อย่างนี้ก็ไม่เป็นการให้ที่บริสุทธิ์ เป็นเรื่องชาวบ้านให้ ผูกพันกันอยู่อย่างนั้น.

ถ้าให้อย่างพระอริยเจ้าให้ ก็คือให้ด้วยเอาของข้างในนี้ออกไป : ความเห็นแก่ตัวตนมีอยู่เท่าไร ค่อยๆ ระบายออกไป, ระบายออกไป ด้วยการให้อย่างที่ไปเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นก็แล้วกัน, หรือว่าไม่จำเป็นจะต้องเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นก็ได้. ถ้าเราต้องการให้ส่วนของเรานั้นจะให้หมดไป; ฉะนั้น เราอาจจะไปกระโดดให้เสียกินอย่างโพธิสัตว์ก็ได้ มันก็คือไม่มีประโยชน์แก่ใคร; แต่เราจะได้สละความเห็นแก่ตัว เขาพูดไว้หลายระดับ ต้องตีความให้ถูกต้องตามระดับ.

การแบ่งปันเพื่อเผื่อแผ่เป็นของเก่า เก่ากว่าพุทธศาสนา แล้วยิ่งเก่ากว่าคริสต์ศาสนา ซึ่งมีเมื่อเร็ว ๆ นี้; เรื่องทานเก่ากว่าหลักที่อยู่เป็นรูปศาสนา. การแบ่งให้ผู้อื่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กันระบบพุทธศาสนา หรือศาสนาอะไรที่หลังๆ; แท้ที่ศาสนาเหล่านี้ก็ยอมรับเอามา เขามักจะใช้คำว่าของเก่า. ของเก่า ในศาสนาคริสต์นิกายก็มีคำใช้อย่างนี้ ว่า “ของเก่า”. ศาสนาพุทธนี้ก็มีการใช้คำว่าของเก่า : *เอส ธมฺโม สมนฺตโน* – ธรรมนี้เป็นของเก่า, คือเก่าก่อนที่พระพุทธเจ้าพูด. เรื่องให้ทานหรือเรื่องไม่จองเวร หรืออะไรต่างๆ นี้ เป็น *เอส ธมฺโม สมนฺตโน* ทั้งนั้น; เทียบนี้ก็ใช้ได้ เทียบนี้ก็ยิ่งจำเป็นจะต้องใช้ เพราะว่าคนทำผิดมากในเรื่องนี้ คือทำกลับตรงกันข้าม. ต้องเอาธรรมะข้อนี้มาแก้ไขกันอีก ให้เห็นแก่ผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ; เทียบนี้เขาให้ทานนั้น เขาลงทุนซื้อผู้อื่นทั้งนั้น ไม่ใช่เป็นการให้โดยบริสุทธิ์ใจ. ที่จะพูดได้ว่าสมณนี้ไม่มีการให้ทานก็ได้; มันเป็นการลงทุนซื้อผู้อื่นไปเสียหมด, แล้วส่วนจาคะละก็ยังมี เพราะไม่อยากจะสละความเห็นแก่ตัว.

ไปคูให้ลึกซึ้ง ว่าเรากำลังสูญเสียศีลธรรมไปหมด โดยไม่รู้สึกรู้ส ก็มีปัญหามากขึ้นในทางที่จะวินาศ; ถ้าศีลธรรมกลับมาใหม่ มนุษย์ก็จะเป็นมนุษย์มากขึ้นอีก.

(ถาม) พุทธศาสนาของเราเป็นศาสนาประจำชาติ แล้วผมอยากจะให้รัฐบาลหยุดราชการในวันพระ.

(ตอบ) ก็ต้องไปพูดกับรัฐบาล ผมทำไม่ได้ เรื่องอย่างนี้ มันเป็นเรื่องปลีกย่อย; พุทธบริษัทจะต้องไม่มีวันพระวันโกน, ปฏิบัติให้ถูกต้อง ให้ดีที่สุดทุกวัน ๆ. เรื่องนี้เคยพยายามกันมาแล้ว พูดกันไม่รู้เรื่องบ้าง ชัดช้องกันกับภาวะการณ์ปัจจุบันอะไรบ้าง, เกี่ยวพันกันกับประเทศอื่น ชาติอื่น ภาษาอื่น ทำไม่ได้ เลยเลิกไป. ควรจะมี วันพระวันโกน ก็มีสำหรับคนพวกหนึ่ง, วันเสาร์วันอาทิตย์ไปสนใจธรรมะรั้งโมกข์ สำหรับอีกพวกหนึ่งก็แล้วกัน จะได้เพิ่มวันมากขึ้น.

ราชการไม่ต้องหยุดวันพระวันโกน หยุดวันเสาร์วันอาทิตย์ ไปใช้วันเสาร์วันอาทิตย์ให้เหมือนกับวันพระวันโกนก็ได้. เดียวนี้ถึงจะหยุดวันพระวันโกน เขาก็ไม่ทำอีกนะแหละ; ไม่มีประโยชน์อะไร มันอยู่ที่ตั้งใจจริงหรือเปล่า.

ถ้าไม่มีตามบัญชา ก็ปิดโรงเรียนในวันนี้.